

Joachim Bauer: Princip človeškosti

Študentska založba, Ljubljana 2008, 210 strani

Že zgolj bežen pogled na knjigo, ki jo je napisal Joachim Bauer (sicer profesor medicine in psihoterapevt), nas nikakor ne more pustiti hladne. Oči se domala v hipu prilepijo na njen bombastični naslov: *Princip človeškosti*. Prva misel, ki te samodejno prešine, je bržkone tale: je mar mogoče, da se je avtorju posrečilo izbrskati odgovor na vprašanje, ki že od nekdaj bega človeški razum in buri domišljijo ljudi?! Namreč: Kakšno (živalsko) bitje je človek? Katere so bistvene lastnosti njegove narave? Ali je človek nemara že izvorno nagnjen k »zlobi«? Ali je človeška žival biološko »programirana« za boj ali sodelovanje s soljudmi? Kaj nas pravzaprav (ali pa vsaj v upravičeno razvpiti »zadnji instanci«) žene skozi življenje? Je to morda težnja po ugodju, beg pred bolečino (ali trpljenjem), strah (npr. pred formalnimi in neformalnimi družbenimi sankcijami ali pa pred notranjimi, samouničevalnimi psihičnimi silami, ki jih je Freud opisal s kontorverznim metapsihološkim pojmom »nagon smrti«), posameznikova lastna blaginja, blaginja drugih oseb, želja (ki je bržkone obsojena na »večno« nepotešenost) po tem, česar (še) nimaš, samoohranitveni »conatus« (Spinoza), tj. prizadevno ali afirmativno vztrajanje »v svoji lastni biti« (ki ga lahko uniči le zunanja sila), potreba po vzpostavljanju organskega ravnotežja, nujnost razbremenjevanja napetosti, nemoteno (»svobodno«) uresničevanje raznovrstnih zmožnosti (oziroma »samouresničevanje« živega bitja), fantazma ali domišljajska konstrukcija »popolnega« (z ničemer skaljenega) uživanja, »nekoristne« strasti, »slepa« volja (ali življenjska energija), bolj ali manj naključno pridobljene navade, veselje, ki izvira iz temeljnih bioloških procesov, skupek relativno trivialnih (ali morda že kar bedastih) zadovoljitev, ki se v vsakdanji eksistenci določene osebe ponavljajo tako rekoč vse do njenega bridkega konca oziroma »točke fiksacije« (Freud), »končni besednjak zelenja« (Rorty) ali »čiste singularnosti« (Leclaire), tesnoba, ki jo sproža že gola izpostavljenost svetu (namreč neizbežno nedoločenemu in življenjskemu kontekstu, ki ga nikoli ni mogoče obvladati enkrat za vselej in ki je poln nepredvidenih dogodkov, presenečenj in naključnih srečanj)?

Bauerjeva knjiga obravnava tematiko, ki je najtesneje – čeprav seveda ne vselej tudi jasno – vpeta v sleherno kriminološko teorijo (ne glede na to, ali se neka posebna razlaga nanaša na kriminalno ali na »konformno« – oziroma družbeno sprejemljivo ali celo zaželeno in predpisano – vedenje). O tem vsekakor ni nobenega dvoma. Po drugi strani pa so antropološke predstave (oziroma hipoteze o tem, kakšne vrste bitja smo ljudje) nesporno sila pomembne tudi v vsakdanjem (družbenem in individualnem) življenju, saj ne določajo samo tega, kako vidimo (dojemamo in ocenjujemo) sebe in druge,

temveč vplivajo tudi na način, kako ravnamo drug z drugim (npr. na javnih prizoriščih, v intimnih in družinskih razmerjih, v šoli ali delovni organizaciji). Recimo: Ali so ljudje vredni zaupanja? Ali so resnično taki, kakršni so videti, oziroma vsaj hočejo biti taki (ali pa so boljši ali morebiti celo še slabši)? Kaj vse lahko pričakujemo od njih (pomoč v stiski, poštenost, iskrenost, dobronamernost, nehvaležnost, prevaro, zavist, metanje polen pod noge ali tudi kam višje, spletkarjenje, tako ali drugačno nasilje ...)? Kako naj se odzivamo na njihova pozitivna in negativna dejanja (storitve in opustitve), še zlasti če upoštevamo, da ima slog ravnanja z ljudmi neredko moč izpolnitve izhodiščnega (in celo bolj ali manj zmotnega) prerokovanja, tj. povzročitve pričakovanih vedenjskih posledic? No, jasno je vsaj to, da so ideje o človeški naravi in *in concreto* plod vrste dejavnikov, kot so posameznikovi ideali in življenjske izkušnje (z drugimi osebami in ne nazadnje s samim sabo), način, kako te vidijo in obravnavajo drugi (še posebej *significant others*), medijsko (še posebej oglaševalsko) ustvarjene podobe, družbeno in zgodovinsko prevladujoče religiozne ali ideološke konstrukcije ter znanstvene teorije.

Temeljna teza, ki jo na podlagi vrste nevrobioloških opazovanj in psiholoških poskusov zagovarja Bauer, je vsaj v aktualni družbenoekonomski (in politični) konstelaciji, ki poudarja nujnost (in celo zaželenost ali dobrodejnost!) agresivne (in sleparske) konkurence v »boju za obstanek«, vsekakor navdse presenetljiva, pravzaprav že naravnost osupljiva. Pisec namreč človeka opiše kot bitje, katerega osrednja motivacija je naravnana na pozornost (socialni odziv) in na uspešne/uspele medčloveške odnose oziroma na priznanje, spoštovanje, cenjenost in naklonjenost (ter pri tem še prav posebej na ljubezen). Z drugimi besedami: človeška žival (oziroma njeni »nagonski agregati« za vztrajnost in življenjsko voljo) ni prvenstveno »programirana« za egoistično in tekmovalno vedenje, marveč je že (nevro)biološko naravnana na sodelovanje in ujemanje (možgani nagrajujejo posrečene odnose med ljudmi tako, da izločajo snovi, ki povzročajo dobro počutje in zdravje: »Za človeka je najboljša droga drug človek«). Spoznanje, da sta sprejetje in priznanje, ki ga dobimo od drugih, najgloblji razlog vse naše motivacije, je izsledek vrste precej zapletenih raziskav, opravljenih v zadnjem desetletju. Pokazalo se je namreč, da se motivacijski sistemi izklopijo, če ni možnosti za socialno pozornost, in da se sprožijo, če je v igri medčloveško priznanje ali ljubezen. Po drugi strani pa je iz opazovanja človeškega obnašanja in psiholoških raziskav že dolgo znano, da socialna izolacija (ali izključevanje), ki/če traja dlje časa, pripelje do apatije in zloma vsakršne motivacije. Nevrobiološke

študije so to ugotovitev še podkrepile: pokazale so namreč, da ima dalj časa onemogočeni socialni stik za posledico biološki kolaps (oziroma ohromitev) motivacijskih sistemov v možganih (predvsem tako imenovane dopaminske osi). Zato ne preseneča, da ljudje po izgubi pomembnih medčloveških vezi (ali razmerij) pogosto izgubijo motivacijo za življenje oziroma trpijo zaradi občutkov nesmiselnosti, depresij ali drugih psihičnih kriz (tudi mnoge nečloveške živali, ki so proti svoji volji trajno izključene in izolirane, izgubijo vse zanimanje za življenje, odklanjajo hrano, zbolijo in umrejo).

Bauer, skratka, dokazuje, da je vse, kar počnemo v vsakdanjem življenju, neposredno ali vsaj posredno motivirano s tem, da si želimo vzpostaviti ali ohraniti pomembne zveze z drugimi ljudmi oziroma priti do socialnega priznanja ali pozornosti. Človekovi motivacijski sistemi se odzivajo še posebej burno, če je v igri ljubezen, npr. starševska, otroška ali spolna: ljubezenske izkušnje vsake vrste spodbujajo nastajanje oksitocina, tj. živčnega prenašalca ali telesne droge, ki je povezana z dobrim počutjem in zdravjem, saj poskrbi za telesno in psihično sprostitev, znižuje krvni tlak ter pomirja biološke centre strahu in stresa. Ta majhna molekula pa prispeva tudi k temu, da se druga živa bitja, s katerimi smo si v njihovi prisotnosti pridobili pozitivne izkušnje (ker so s svojo pozornostjo, priznanjem ali ljubeznijo spodbujale nastajanje oksitocina), vtisnejo v čustveni spomin (oziroma v čustvena središča naših možganov), kar se praviloma zgodi povsem samodejno in brez zavestnega nadzora (opraviti imamo z nevrološkim substratom pojava, ki ga običajno dojemamo in označujemo kot »zaupanje« ali »navazanost«). Takoj ko se te osebe pojavijo – npr. realno, v naši predstavi ali spominu – aktivirajo motivacijske sisteme, priključijo poželenje po »še več«, do njih čutimo naklonjenost ali pa se vsaj radi zadržujemo v njihovi bližini. Ker smo usmerjeni na navezanost, smo pripravljeni za te ljudi narediti tako rekoč vse, celo žrtvovati se zanje. Po drugi strani pa Bauer poudarja, da ne bi bilo nič bolj zmotno kakor domneva, da obstaja genetska oprema, ki je neke vrste jamstvo, da se človek glede na sposobnost za vzpostavlanje medčloveških navezav (in sodelovanje) zdravo razvija. Genetska zasnova namreč kvečjemu jamči, da za kaj takega obstaja nevrobiološko orodje. Odločilno pa je to, ali so bili gensko zagotovljeni sistemi – predvsem v zgodnjem življenjskem obdobju – »uigrani« in uporabljeni, oziroma to, ali so živa bitja v svojem neposrednem okolju imela dobre izkušnje z drugimi osebki (dokazano je namreč, da izkušnje z okoljem učinkujejo na dejavnost genov in da vplivajo na mikrostrukturo možganov). Za delovanje in vzdrževanje vseh bioloških sistemov namreč velja naslednje vodilo: »Use it or lose it« (uporabi to, kar ti ponujajo geni, ali pa boš to izgubil). Če to spoznanje prenesemo na motivacijske sisteme, ugotovimo: če v otroštvu in mladosti posameznik ne pridobi dobrih navezovalnih/odnosnih izkušenj, ima to usodne posledice za poznejšo sposobnost

navezovanja stikov (pomanjkanje pozornosti v zgodnjem življenjskem obdobju ne vpliva le na poznejše sposobnosti doživljanja socialne navezanosti, temveč pri motivacijskih sistemih pušča tudi biološke sledi, in sicer tako da spremenijo vzorec, po katerem se pozneje na dražljaje iz okolja odzivajo geni). Z drugimi besedami: dobri geni so vse prej kakor jamstvo za zdrav razvoj (saj lahko opravijo svojo funkcijo zgolj v tesnem součinkovanju z okoljem).

Bauer poudarja, da se argumenti, ki človeka z biološkega vidika prikazujejo kot »bitje odnosov«, navezujejo na naslednja temeljna merila. Po eni strani so motivacijski sistemi možganov odločilno naravnani na pozornost in sodelovanje, zaradi česar zaradi nenehne socialne izolacije prenehajo opravljati svojo nalogo. Po drugi strani pa hude motnje ali izgube pomembnih medčloveških odnosov privedejo do mobilizacije bioloških stresnih sistemov. Oboje – namreč izklop (ali ohromitev) motivacijskih sistemov ali aktiviranje stresnih sistemov – ima lahko za posledico zdravstvene težave. Tretje merilo pa je »sistem zrcalnih živčnih celic«, ki omogoča (ne le pri ljudeh, marveč tudi pri celi vrsti drugih živali) intuitivno izmenično socialno naravnano. Sistem teh posebnih celic namreč skrbi, da posameznik to, kar zazna pri drugem osebkku iste vrste, podoživlja v lastnem organizmu (to je razlog, ki pojasnjuje, zakaj so čustvena razpoloženja nalezljiva in zaradi katerega, denimo, občutimo bolečino, če moramo gledati, kako se je neka oseba močno poškodovala). Človekove zrcalne živčne celice – ki v splošnem delujejo le takrat, kadar so ljudje v oblikovalni fazi svojega življenja imeli dovolj dobrih izkušenj v medčloveških odnosih (in poznejše travme niso povzročile psihičnih in nevrobioloških okvar teh sistemov) – pa omogočajo še posebno obliko socialne povezanosti, in sicer sočutje in empatijo. Bauer na podlagi vseh treh meril izpelje sklep: če se genetični opremi nekega človeka pridružijo še nujno potrebni pogoji okolja, potem je ta posameznik – zaradi skupnega učinkovanja več telesu lastnih bioloških sistemov – na sodelovanje in »človekost« naravnano bitje.

V redu. Ampak, kako naj si potem razložimo človeško agresivno obnašanje (še zlasti pa tisto, ki meri na poškodbo ali uničenje drugih oseb). Bauer meni, da je za agresijo ključno to, da je v službi socialnih odnosov (oziroma njihove obrambe): pojavi se takrat, ko so pomembne zveze ogrožene, če ne uspejo ali pa jih ni. Še drugače povedano: ljudje, ki opazijo, da je zanje pomembna zveza ogrožena, ki jim je odvzeto zaupanje ali pa so izključeni iz skupnosti, se odzovejo z agresivnim vedenjem. Bauer, skratka, ne sprejema stališča, da »je življenje boj« (to geslo so še posebej častili v nacističnem režimu, v zadnjih desetletjih pa ga je popularizirala neoliberalna/neokonservativna »verska« dogmatika), oziroma darvinistične hipoteze, da je agresija temeljni naravni zakon (boj živih bitij za preživetje, pa prevladujoči biološki princip). Še več, avtor

dokazuje, da je treba rek »If you can't beat them, join them« (samo če ne moreš drugih premagati, se z njimi poveži) postaviti na glavo: le tisti, ki se mu ne posreči, da ga drugi sprejmejo, ki se ne more vključiti v skupnost ali pa je ogrožen zaradi izgube pomembnega medčloveškega razmerja, se bo odzval z agresijo in bojem (če se seveda njegov odziv ne bo izčrpal v žalosti in depresiji). Bauer poudarja, da hipoteze, ki pojasnjuje agresijo s preživetvenim bojem z drugimi, ni mogoče opreti na znanstvene dokaze. Prvotna funkcija agresivnega vedenja je namreč ohranjanje neokrnjenosti lastnega organizma in obramba pred bolečinami (tj. signali, ki posameznika opozarjajo na neugoden položaj, ki bi ga lahko tako ali drugače izboljšal). Zanimivo pa je, da se socialno »konstruirana« živa bitja (kakršnen je kajpak tudi človek) odzovejo na izključitev iz skupnosti skoraj enako kakor na telesno bolečino. Možgani namreč komajda razlikujejo med telesno in socialno bolečino (to pomeni, da organizem ne doživlja socialne izolacije kot bolečine zgolj psihično, marveč tudi nevrobiološko in se nanjo odziva z merljivo biološko stresno reakcijo).

Bauer izrazito dvomi o hipotezi, po kateri je pripravljenost za nasilje (in kriminalno vedenje) določena z geni. Iskanje »rojene kriminalca« (oziroma dokazov, ki bi potrdili domnevo, da je kriminalno vedenje povezano z neobvladljivo nagon-skostjo) se vsekakor ni končalo s smrtjo Cesara Lombrosa, saj se še dandanes tovrstnim raziskavam namenja precej denarja. Številni znanstveniki se, denimo, ukvarjajo s preučevanjem genov, ki so vključeni v metabolizem živčnih prenašalcev (ti imajo pomembno vlogo tudi pri delovanju motivacijskih sistemov). Ker so pri genu, ki je odgovoren za razgradnjo dopamina (nagonske droge), našli različice, ki so povezane z neznatno upočasnjem opravljanjem te funkcije, so to dejstvo izenačili s tveganjem povišane nagon-skosti in zatorej tudi z večjo verjetnostjo kriminalnega vedenja. Bauer pa meni, da spoznanja iz teh raziskav nanašajo kvečjemu na zelo splošne značajske lastnosti določenega človeka (pri zmanjšani razgradnji dopamina gre »zgolj« za povečano izhodiščno motivacijsko pripravljenost, ki se lahko usmeri v ustvarjalne dosežke – npr. umetniške in znanstvene – in primitivno kriminalno obnašanje). Pot iz slepe ulice, v katero je nekoč zašel Cesare Lombroso, po avtorjevem mnenju nakazujejo raziskave, ki se jim je posrečilo dokazati odločilen vpliv samodrživega nasilja na razvoj lastnega agresivnega vedenja (z vidika te teorije pripravljenost ravnati nasilno nastaja predvsem zato, ker so posamezniki sami doživeli nasilje, ali pa zato, ker so se tovrstnih vedenjskih vzorcev naučili posredno, npr. z gledanjem nasilnih medijskih vsebin in tako imenovanih morilskih iger).

Bauer, skratka, poudarja, da agresija ni sama sebi namen, razen tedaj, ko se nasilje pojavlja zaradi bolezenskih procesov ali stanj (večinoma povzročenih s skrajno negativno izkušnjo, npr. z osebno zapuščenostjo, travmatično doživetim hudim

nasiljem, resnim pomanjkanjem pozornosti v zgodnjem življenjskem obdobju ali intenzivno »učno zgodbo« glede nasilja), je agresija vedno v službi prizadevanja za priznanje, zvezo, sodelovanje in socialno pripadnost (tj. osnovnih potreb, ki niso zgolj psihološke, marveč so tudi biološke). Z drugimi besedami: kadar se pojavlja agresivno/nasilno vedenje, gre vselej – neposredno ali vsaj posredno – za prizadevanje za uspešne zveze (oziroma za ljubezen in priznanje), za obrambo/varovanje neke zveze (ki ima običajno težnjo, da se v času spreminja, pri čemer se lahko razvijejo neravnotežja s precej neenakomerno porazdelitvijo prednosti in slabosti/bremen, kar sprva dobro razmerje spremeni v »jetnišnico« ali »mučilnico« in jo *eo ipso* ogroža) ali pa za odziv na njen propad. Pisec nameni posebno pozornost tudi agresiji, katere (večinoma nezaveden) smisel je vzpostavljanje skupnosti s skupnim bojem. Ta različica nasilja ne zadeva le mladostniških tolp (ali huliganskih navijaških skupin), marveč tudi bojno, teroristično in vojno tovarištvo. Agresivno vedenje nastopa kajpak v nadvse različnih pojavnih oblikah, največkrat (in socialno razmeroma neškodljivo) v komunikacijskem, praviloma jezikovnem procesu. Pogosto pa agresija prekorači jezikovno/besedno soočenje in implicira telesno nasilje, ki navadno ne omogoča nikakršnih trajnih rešitev težav (ali socialnih konfliktov), temveč postane izhodišče nadaljnjih motenj in napadalnega vedenja. Bauer sicer opozarja, da je agresija osrednji del življenja, in tako bo tudi ostalo. Njena nevrobiološka funkcija je, da prepreči bolečino, in to fizično in socialno/psihološko (ki je posledica izolacije, izključenosti, obrobnosti ali izgube pomembne zveze). Ker ima agresija težnjo, da povzroča nadaljnje agresije (med posamezniki, skupinami ali narodi), pogosto nastajajo krogotoki nasilja, iz katerih se je težko izkupati. Po drugi strani pa deluje agresija (ne nazadnje zaradi primarno na sodelovanje osredotočene človeške motivacije) kot močan čustveni in nevrobiološki stresor (v slovutih Milgramovih poskusih je večina testnih oseb, ki je – bolj ali manj upirajoč se in pod močnim pritiskom voditeljev – sledila ukazom, zapadla v hud stres, nekateri so doživeli tudi psihični zlom – nihče ni občutil zadovoljstva!).

Vidimo torej, da Bauer odločno zavrača darvinistično hipotezo, po kateri so (po zaslugi evolucije) konkurenca, boj (»war of nature« ali »struggle for life«) in selekcija (najmočnejših ali najsposobnejših organizmov) osnovni zagon (ali princip) bioloških sistemov. Pisec je, prav nasprotno, prepričan, da »zakon gravitacije vseh živih sistemov« sestoji iz sodelovanja, pozornosti, zrcaljenja in resonance (brez uspešnega sodelovanja kot primarnega biološkega procesa ne more nastati nič takega, kar bi bilo lahko življenjsko uspešno), poleg tega pa ostro nasprotuje tudi domnevi o »sebičnosti genov«. Poudarja namreč, da geni niso »egoistični«, ampak medsebojno delujejo s signali, ki jih dobivajo iz okolja. Geni se glede svoje aktivnosti – vsakokrat prilagojeni določeni situaciji

– nenehno regulirajo. Za nameček pa lahko vplivi iz okolja gene tudi odločilno zaznamujejo (osebkom, ki so v zgodnjih letih doživeli trpljenje, zapostavljanje ali travme, ostane biološki »prstni odtis«, ki vpliva na njihovo poznejše vedenje) oziroma trajno spremenijo njihovo »biokemično ovojnino«, tj. epigenetsko strukturo, in s tem še njihovo aktivnost, ne da bi se pri tem predrugačilo »besedilo gena« ali zaporedje DNA (spremembe na epigenetskih strukturah – zaradi notranjih ali zunanjih vplivov – lahko gen zavirajo ali ga povsem izključijo, lahko pa ga tudi aktivirajo: vsaka od teh možnosti utegne biti za posameznika dobra ali uničujoča). To pomeni, da so živa bitja in njihovi geni sistemi, ki nenehno komunicirajo z okoljem, v katerem živijo.

Podčrtajmo za konec verjetno temeljno Bauerjevo poanto: človek biološko ni »narejen« za družbeni sistem, v katerem prevladujeta konkurenčni boj in selekcija. No, očitno pa je, da se lahko ljudje prilagodijo tovrstnemu življenju (ki je resda večinoma zgolj heteronomno delo, podprto z večjimi ali manjšimi odmerki heteronomne potrošnje), čeprav plačajo za to v glavnem precej zasoljeno ceno. A koga to sploh skrbi? Politični poskusi izkoriščanih in zatiranih množic, ki so bili usmerjeni v oblikovanje pravičnejšega, racionalnejšega in bolj solidarnega socialnega modela, so (bili) praviloma podvrženi surovi represiji (npr. vojni, državnemu udaru, mučenju, ugrabitvam, zapiranju, preganjanju, zastraševanju, sabotazam ter ekonomskim in drugim sankcijam) in preventivni ideološki ali propagandni »masaži duha« (oziroma sistematičnemu omrtvičenju kritičnega razmišljanja). Glavno je pač to, da se ohranja ekonomski in politični svetovni sistem (utemeljen na strukturnem imperativu neskončne akumulacije kapitala), v katerem vlada osupljivo premožna in privilegirana manjšina (prodajalci delovne sile pa medsebojno tekmujejo, kdo bo lahko stregel tej ali oni kasti »svetih krav«). Bizarno je, da se ta sistem v središčnih državah panevropskega/zahodnega sveta enači s svobodo, demokracijo in vladavino prava. Dosti manj nenavadno pa je, da tovrstne oznake nekako najraje uporabljajo intelektualci (pravzaprav institucionalni kadri): tako so pač »narejeni« (ne nazadnje pa so seveda za to tudi plačani).

Zoran Kanduč